DOI:10.17951/g.2021.68.2.91-109

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. LXVIII, 2 SECTIO G 2021

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

PAWEŁ LESIŃSKI
ORCID: 0000-0001-6522-3625
pawel.lesinski@umcs.pl

Pozycja obywatela na gruncie tła ideologicznego oraz regulacji katalogu praw podstawowych Konstytucji Rzeszy Niemieckiej z dnia 28 marca 1849 r.

Citizen's Status in the Context of Ideological Background and Regulations of Basic Rights Catalogue in the Constitution of German Reich of 28 March 1849

WPROWADZENIE

W artykule dokonano przeglądu oraz omówienia regulacji przyjętych w Konstytucji Rzeszy Niemieckiej z dnia 28 marca 1849 r. w odniesieniu do gwarancji prawnych obywatela w państwie[1]. Dla realizacji tego założenia badawczego przeprowadzono analizę norm prawnych wynikających z katalogu praw podstawowych (*Grundrechte*) zawartych w tej ustawie zasadniczej. Zadaniem właśnie tych przepisów było wprowadzenie do porządku prawnego jednoczących się Niemiec gwarancji wolności obywatelskich. Ponadto dowiedziono, że uregulowania te stanowiły odbicie poglądów i dążeń politycznych ówczesnej niemieckiej burżuazji oraz środowiska liberałów.

[1] Dla przejrzystości wywodu w artykule posłużono się przyjętymi w dyskursie naukowym następującymi odpowiednikami nazw własnych: Frankfurckie Zgromadzenie Narodowe (*Frankfurter Nationalversammlung*) – „Parlament Frankfurcki", Konstytucja Rzeszy Niemieckiej z dnia 28 marca 1849 r. (*Verfassung des Deutschen Reiches vom 28. März 1849*) – „Konstytucja Frankfurcka". Pod nazwami „obszar niemiecki", „państwa niemieckie" i „Niemcy" rozumie się ogół organizmów politycznych, jakie ówcześnie zaliczano do tzw. niemieckiego obszaru kulturowego, z wyłączeniem niemieckojęzycznych kantonów szwajcarskich. Wszelkie poczynione w tekście odniesienia do Konstytucji Frankfurckiej pochodzą ze źródła: http://www.verfassungen.de/de06-66/verfassung48-i.htm (dostęp: 3.12.2021). Wszelkich tłumaczeń z języka niemieckiego dokonano samodzielnie.

Artykuł został podzielony na cztery zasadnicze części. Na początku omówiono warunki polityczne i społeczne Niemiec połowy XIX w. Uwagę zwrócono na proces powstawania środowiska liberałów oraz wysuwanych przez nich postulatów, w szczególności wprowadzenia konstytucyjnych gwarancji obywatelskich w postaci praw podstawowych. Następnie odniesiono się do jednego z ówcześnie najważniejszych problemów w Niemczech, czyli pojmowania narodu i potrzeby jego politycznego zjednoczenia. W związku z tym omówiono uregulowanie kwestii przynależności narodowej w katalogu praw podstawowych, również w kontekście praw mniejszości etnicznych. W kolejnej części skupiono się na analizie „klasycznych" wolności i praw liberalnych stanowiących najważniejszą i najbardziej obszerną część katalogu praw podstawowych. Artykuł kończy omówienie problematyki regulacji aktywności i praw politycznych obywateli oraz ich relacji z państwem, w tym poprzez pryzmat zmian w wymiarze sprawiedliwości.

TŁO POLITYCZNE POWSTAWANIA KONSTYTUCJI FRANKFURCKIEJ ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM WPROWADZENIA PRAW PODSTAWOWYCH

Uchwalenie katalogu praw podstawowych, włączonego następnie do tekstu głównego Konstytucji uchwalonej 28 marca 1849 r. podczas obrad Frankfurckiego Zgromadzenia Narodowego, było efektem licznych procesów dziejowych, które przez całą pierwszą połowę XIX w. miały miejsce na obszarze państw niemieckich. Okres ten poprzedzał wydarzenia rewolucyjne Wiosny Ludów, a literatura niemieckojęzyczna określa go mianem *Vormärz*[2]. Charakteryzował go ciągły wzrost temperatury sporów politycznych i społecznych spowodowanych poszukiwaniem rozwiązań zarówno dla starych, jak i dla rodzących się problemów. Mowa tu przede wszystkim o próbie sformułowania właściwej odpowiedzi na tzw. kwestię niemiecką (*Deutsche Frage*), czyli na pytanie o przyszłość polityczną tworzącego się, nowożytnego narodu niemieckiego. Z uwagi na różnice ustrojowe między poszczególnymi państwami niemieckimi zjednoczenie polityczne nie było zadaniem prostym. Niektóre z nich, w pierwszym rzędzie Badenia, Wirtembergia i Bawaria, posiadały już w połowie XIX w. ustroje stosunkowo liberalne (jak na warunki niemieckie). Inne kraje, przede wszystkim Austria i Prusy, pozostawały w dalszym ciągu monarchiami absolutnymi[3].

[2] Dosłownie „Przedmarzec", czyli czas przed rewolucją, która wybuchła właśnie w marcu 1848 r. Zob. H.A. Winkler, *Długa droga na Zachód. Dzieje Niemiec 1806–1933*, Wrocław 2007, s. 86.

[3] D. Grimm, *Deutsche Verfassungsgeschichte 1776–1866. Vom Beginn des modernen Verfassungsstaats bis zur Auflösung des Deutschen Bundes*, Frankfurt am Main 1988, s. 171.

Vormärz to dla obszaru niemieckiego także szybki rozwój gospodarczy, wynikający z dotarcia rewolucji przemysłowej nad Ren i Łabę[4]. Wraz z postępem ekonomicznym wśród społeczeństw państw niemieckich zaczęła się wyłaniać nowa grupa społeczna – miejska burżuazja. Do tego środowiska, nazwanego z niemiecka *Bürgertum*, należeli przedsiębiorcy, adwokaci, lekarze, akademicy oraz elita urzędnicza. To oni w 1848 r. byli siłą napędową postulowanych zmian[5]. Ugrupowaniem politycznym reprezentującym ich interesy rychło stali się tzw. liberałowie. Myśliciele tacy jak Karl von Rotteck, Karl Theodor Welcker, Robert von Mohl czy Friedrich Christoph Dahlmann, czerpiąc z dorobku Immanuela Kanta i Wilhelma von Humboldta, domagali się reform w państwach niemieckich tkwiących jeszcze w epoce arystokratyczno-feudalnej. Nawiązując do idei *Rechtstaat*, opowiadali się za definiowaniem państwa jako podmiotu strzegącego wolności i równości wszystkich jednostek (obywateli). Jednym z głównych instrumentów służących realizacji tego postulatu miało być wprowadzenie praw podstawowych. Warto zaznaczyć, że w opozycji do liberałów stali konserwatyści i stara arystokracja jako grupy niechętne reformom ograniczającym ich feudalne przywileje. Liberałowie musieli mierzyć się także z powstającym proletariatem, który coraz śmielej domagał się realizacji postulatów natury socjalnej. Jednak w 1848 r. arystokracja nie była już wystarczająco silna, a proletariat był jeszcze za słaby, aby nadawać ton kierunkom działań i zmian politycznych. Pole dla działalności stronnictwa liberalnego było więc stosunkowo szerokie[6].

Trzeba jednak pamiętać, że liberałowie nie byli ruchem jednorodnym. W miarę postępu w formułowaniu poszczególnych założeń programowych zaczęli się z niego wyłaniać tzw. demokraci. Nawiązując do dorobku Rewolucji Francuskiej, kładli nacisk na suwerenność ludu, ideę powszechnych praw człowieka i gwarantowanie praw socjalnych przez państwo. Nie sprzeciwiali się przeprowadzeniu rewolucji. Z uwagi na wspomniane wcześniej słabe wykształcenie się proletariatu oraz jego podmiotowości politycznej, demokraci nie byli jednak w stanie zdobyć bazy społecznej koniecznej dla realizacji swych idei[7].

---

[4] Więcej o gospodarce niemieckiej w XIX w. zob. W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec*, Wrocław 1990, s. 401–404.

[5] T. Paluszyński, *Historia Niemiec i państw niemieckich zarys dziejów politycznych*, Poznań 2006, s. 188.

[6] D. Grimm, *op. cit.*, s. 171–172; M. Stolleis, *1848 – Ein Knotenpunkt der europäischen Geschichte*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego" 2000, nr 5, s. 201; A. Bosiacki, *Z zagadnień koncepcji państwa prawnego w myśli niemieckiej XIX w.*, [w:] *Pro bono Reipublicae. Księga jubileuszowa Profesora Michała Pietrzaka*, red. P. Borecki, A. Czohara, T.J. Zieliński, Warszawa 2009, s. 44.

[7] Zob. P. Cancik, *Selbst ist das Volk? – der Ruf nach „Volkstümlichkeit der Verwaltung" in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, „Der Staat" 2004, vol. 43, Nr. 2, s. 298–300; D. Grimm, *op. cit.*, s. 177. Wspomnieć trzeba także o szybkim rozwoju liczby ludności, mającym wpływ na dynamikę procesów społecznych w okresie *Vormärzu*. Zob. T.S. Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction: Economics and Politics in Germany, 1815–1871*, Princeton 1958, s. 75–76.

Próby zjednoczenia i reform lat 1848–1849 były więc przede wszystkim dziełem miejskiej burżuazji i liberałów. Ich dążenia streszczały tzw. postulaty marcowe (*Märzforderungen*). Mowa tu o gwarancji wolności osobistej, stowarzyszania i gromadzenia się, zniesieniu ustroju stanowego czy utworzeniu narodowego państwa niemieckiego. Domagano się też wprowadzenia ustroju opartego na konstytucji, swobody w dysponowaniu własnością oraz współudziału reprezentantów narodu w stanowieniu prawa. Stojąc w opozycji do wspomnianych demokratów, liberałowie stanowczo sprzeciwiali się postulatom prospołecznym, jak prawo do pracy, bezpłatna edukacja na wszystkich poziomach czy rozbudowana pomoc państwowa dla biednych[8]. Reprezentując poglądy o wiele bardziej umiarkowane, liberałowie opowiadali się także za wypracowaniem kompromisu z niemieckimi monarchami i arystokracją. Nie popierali przeprowadzenia rewolucji na wzór francuski, likwidującej całkowicie stary porządek. Zależało im przede wszystkim na zabezpieczeniu interesów miejskiej burżuazji, nie byli w stanie „ginąć" za postulaty demokratów[9].

W wyniku wydarzeń Wiosny Ludów reformatorskie siły umiarkowanych liberałów doprowadziły do zwołania w Kościele Świętego Pawła we Frankfurcie nad Menem ogólnoniemieckiego parlamentu, który miał dokonać dzieła politycznego zjednoczenia narodu. Parlament Frankfurcki był organem zdominowanym przez przedstawicieli burżuazyjnej elity i postępowej arystokracji. Brakowało w nim jednak przedstawicieli robotników, miejskiej biedoty czy małorolnych chłopów. Niemieckie elity w 1848 r. były już pozbawione złudzenia, że mogłyby na wzór Rewolucji Francuskiej próbować reprezentować całe społeczeństwo i zgodnie występować w jego imieniu. Wobec tego w trakcie obrad nad nowym ustrojem (w tym nad kwestią praw podstawowych) kierowano się w przeważającej mierze interesami wykształconych, miejskich elit[10].

Zgoda co do kształtu i zawartości katalogu praw podstawowych została osiągnięta stosunkowo prędko, na co miała wpływ duża tożsamość dążeń frankfurckich deputowanych. Pilne zajęcie się prawami podstawowymi wynikało również z dominacji przekonania, że należy jak najszybciej zlikwidować opresyjny system sankcjonowany przez tzw. Postanowienia Karlsbadzkie (*Karlsbader Beschlüsse*)

[8] M. Zmierczak, *Kształtowanie się koncepcji państwa prawnego (na przykładzie niemieckiej myśli polityczno-prawnej)*, [w:] *Demokratyczne państwo prawne*, red. H. Rot, Wrocław 1994, s. 43; D. Grimm, *op. cit.*, s. 179; M. Jäkel, *Die »Paulskirchenverfassung« der Frankfurter Nationalversammlung. Umstände und Grundzüge ihrer Entstehung, Inhalte und historischen Bedeutung*, „Jura" 2019, vol. 41(3), s. 234. Jednym z najważniejszych przedstawicieli ruchu demokratycznego było Gustav Struve. Sformułował on ideę praw człowieka należących się każdemu człowiekowi bez wyjątku. Streścił ją w haśle: „Dobrobyt, wykształcenie i wolność dla wszystkich". Więcej na ten temat zob. G. Struve, K. Heinzen, *Die Schilderung der deutschen Republikaner im April 1848*, Straßburg 1848, s. 6, 11.

[9] D. Grimm, *op. cit.*, s. 169.

[10] *Ibidem*, s. 181, 186, 188.

oraz Wiedeński Akt Końcowy (*Wiener Schlussakte*)[11]. Posłowie byli więc zgodni co do potrzeby ochrony wolności osobistej i sfery prywatnej jednostki oraz likwidacji ograniczeń stanowych i praw feudalnych. Nie było konfliktów co do potrzeby wprowadzenia równości obywatelskiej, wolności opinii, a także swobody gromadzenia i stowarzyszania się. Więcej nieporozumień dotyczyło natomiast podstaw ekonomicznego funkcjonowania państwa (kwestii własności prywatnej) oraz roli i pozycji organizacji religijnych, ale i one zostały przezwyciężone[12].

Akt normatywny wprowadzający katalog praw podstawowych, zatytułowany „Ustawa dotycząca praw podstawowych Narodu Niemieckiego" (*Gesetz betreffend die Grundrechte des deutschen Volkes*), został przyjęty w dniu 27 grudnia 1848 r., a więc jeszcze przed uchwaleniem Konstytucji. Tym samym zrealizowano jeden z najważniejszych postulatów niemieckiego ruchu liberalnego połowy XIX w.[13] Zbiór ten opierał się na zasadzie ochrony jednostki i jej wolności, w szczególności przed wszelkimi naruszeniami ze strony władzy państwowej. Co znamienne, nie czerpał on ze źródeł prawa naturalnego na wzór Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela. Nie sposób odnaleźć w nim wzniosłe sformułowania czy szumne deklaracje. Opierał się bowiem na tradycji tzw. pozytywizacji praw podstawowych. Mowa tu o praktykowanym już w państwach południa Niemiec nadawaniu praw poddanym przez władcę drogą ustępstw i koncesji, na podstawie precyzyjnych aktów normatywnych, a nie ogólnych deklaracji[14].

Frankfurcki katalog praw podstawowych stanowił bez wątpienia wyraz sprzeciwu wobec starego feudalno-arystokratycznego porządku – porządku ograniczającego wolność i równość, umacniającego ustrój stanowy oraz sankcjonującego

[11] Osiągnięcie zgody co do tej kwestii było łatwiejsze, ponieważ w Parlamencie Frankfurckim brak było radykalnych demokratów, którzy zgłaszaliby postulaty socjalne.

[12] D. Grimm, *op. cit.*, s. 191; D. Willoweit, *Deutsche Verfassungsgeschichte. Von Frankenreich bis zur Wiedervereinigung Deutschlands*, München 2005, s. 304.

[13] Następnie stał się on częścią Konstytucji Frankfurckiej (§ 130–189). Zob. M. Jäkel, *op. cit.*, s. 240.

[14] Potwierdzenia takiego podejścia dostarcza cytat ze sprawozdania Komisji Konstytucyjnej ds. Praw Podstawowych: „Oczywiście pustych teorii i arbitralnie wymyślonych systemów nie można było brać pod uwagę". Zob. *Bericht des Verfassungsausschusses der konstituirenden Nationalversammlung über die Grundrechte des deutschen Volks*, [w:] *Stenographischer Bericht Über die Verhandlungen der deutschen constituirenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main*, hrsg. v. F. Wigrand, Bd. 1, Frankfurt am Main 1848, s. 681. Zwolennikiem takiego podejścia do praw podstawowych był m.in. Robert von Mohl. Przeciwnego poglądu był natomiast Karl von Rotteck, szukający oparcia dla tej idei właśnie w koncepcjach prawnonaturalnych. Zob. G. Gozzi, *Rechtsstaat and individual rights in German constitutional theory*, [w:] *The Rule of Law History, Theory and Criticism*, eds. P. Costa, D. Zolo, Dordrecht 2007, s. 241, 255. O charakterze i rozumieniu praw naturalnych zob. M. Łuszczyńska, A. Łuszczyński, *Autorytarne prawa naturalne? Kilka uwag o negatywnym potencjalne pozytywnych idei*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem" 2017, vol. 39(2), s. 9–21.

państwo policyjne (*Polizeistaat*)[15]. To przeciwko niemu, a właściwe przeciwko jego ograniczeniom, występowała niemiecka elita burżuazyjna. Stąd Katalog Frankfurcki, jak zostanie wykazane, nie zawierał tylko regulacji dotyczących sfery wolności jednostki od wpływu państwa, lecz także formułował podstawowe zasady ustrojowe państw składowych Rzeszy i normy regulujące wymiar sprawiedliwości. Odwracał również paradygmat funkcjonowania państwa. Miało ono działać nie według zasady „co nie jest dozwolone, jest zabronione", lecz zgodnie z maksymą „co nie jest zabronione, jest dozwolone". Afirmował też proces zjednoczenia narodu, skierowany był więc do wszystkich Niemców[16].

Porażka niemieckiej Wiosny Ludów, zakończona odrzuceniem korony „nowej" Rzeszy przez króla pruskiego, oznaczała zarazem koniec Konstytucji Frankfurckiej, a więc i jej katalogu praw podstawowych. Mimo że przepisy te nigdy nie weszły w życie, stanowią zjawisko epokowe dla historii Niemiec. Są jednym z bardziej istotnych „wydarzeń", mających znaczenie dla budowania wspólnej historii i tożsamości konstytucyjnej narodu niemieckiego. Były także wzorem dla późniejszych regulacji tego rodzaju, czyli katalogów praw podstawowych ujętych w konstytucjach Republiki Weimarskiej oraz współczesnej Republiki Federalnej Niemiec[17].

NARÓD NIEMIECKI I INNI…, CZYLI NIEPEWNOŚĆ I AMBIWALENCJA

Jak trafnie zauważył Thomas Nipperdey, jednym z tzw. Wielkich Ruchów na obszarze niemieckim był w czasie Wiosny Ludów nacjonalizm[18]. Frankfurccy liberałowie w dużej mierze zaadaptowali wywodzące się z romantyzmu postulaty tego ruchu[19]. Dążąc do zjednoczenia, akcentowali wspólnotę języka, kultury i losów Niemców. Pojawienie się tych poglądów należy wiązać z procesem powstawania narodu niemieckiego w rozumieniu nowożytnym. Pierwsza połowa XIX w. to czas jego krystalizacji właśnie w oparciu o kryterium wspólnoty językowej i kulturowej. Poczucie narodowej jedności wzmacniała intensywna wymiana go-

[15] O *Polizeistaat* więcej w: Z.A. Maciąg, *Kształtowanie zasad państwa demokratycznego, prawnego i socjalnego w Niemczech (do 1949 r.)*, Białystok 1998, s. 66.

[16] T. Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1800–1866. Bürgerwelt und stärker Staat*, München 1991, s. 291; D.J. Mattheisen, *1848: Theory and Practice of the German juste milieu*, "Review of Politics" 1973, vol. 35(2), s. 181.

[17] M. Stolleis, *op. cit.*, s. 201; D. Grimm, *op. cit.*, s. 195; A. Haratsch, *Die Geschichte der Menschenrechte*, Potsdam 2010, s. 4–55. G. Birtsch, *Gemäßigter Liberalismus und Grundrechte. Zur Traditionsbestimmtheit des deutschen Liberalismus von 1848/49*, [w:] *Liberalismus in der Gesellschaft des deutschen Vormärz*, hrsg. v. W. Schieder, Göttingen 1983, s. 23; M. Jäkel, *op. cit.*, s. 237.

[18] T. Nipperdey, *op. cit.*, s. 286–300.

[19] Jednym z najważniejszych dzieł, których celem było obudzenie uczuć narodowych Niemców i uzasadnienie powstania państwa niemieckiego, były *Mowy do narodu niemieckiego* Johanna Gottlieba Fichtego. Zob. J.G. Fichte, *Reden an die deutsche Nation*, Berlin 1808.

spodarcza (za sprawą powołania Związku Celnego), a kontakty ułatwiał rozwój infrastruktury kolejowej[20]. Tereny wielu państw niemieckich nie były jednak jednolite pod względem etnicznym. Mowa tu oczywiście o Monarchii Habsburgów i o Prusach. Romantyczne przebudzenie narodowe dotyczyło bowiem nie tylko samych Niemców, ale też zamieszkujących poszczególne państwa Polaków, Włochów czy Duńczyków. Prusacy nie wyobrażali sobie zjednoczonych Niemiec bez Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Mieli jednak świadomość problemów mogących wynikać z zamieszkiwania w państwie elementu obcego etnicznie i nierzadko wrogiego. Z jednej strony opowiadano się więc za państwem jak największym, z drugiej zaś próbowano znaleźć rozwiązanie problemów narodowościowych z tego wynikających[21].

Parlament Frankfurcki składał się z deputowanych przekonanych o potrzebie tworzenia silnego narodowego państwa. Miało być to przede wszystkim państwo Niemców. Opinia publiczna oraz posłowie we Frankfurcie zaczynali dostrzegać wyłaniający się obraz mocarstwa w centrum Europy, zgodnie z wizją nakreśloną w 1841 r. przez Augusta Heinricha Hoffmanna[22]. Snuto więc marzenia o wielkiej flocie, która mogłaby rzucić wyzwanie Brytyjczykom, oraz o armii, której baliby się Francuzi i Rosjanie. Imperializm i nacjonalizm były więc w Parlamencie Frankfurckim powszechne, i to zarówno na prawicy, jak i na lewicy[23].

Również katalog praw podstawowych wpisywał się we wskazane wyżej tendencje, nie przypisywano mu bowiem jedynie wymiaru normatywnego. Wielu członków Parlamentu Frankfurckiego, na czele z Georgiem Beselerem czy Friedrichem Christophem Dahlmannem, było przekonanych, że jednym z zadań katalogu praw podstawowych jest kształtowanie niemieckiej jedności i świadomości narodowej. Pogląd ten dobrze streścił inny wielki prawnik tamtego okresu – Theodor Mommsen. Podnosił on, że katalog ten to „*Magna Charta* narodu niemieckiego, gwarancja wolności dla wszystkich przyszłych pokoleń, zawierająca prawdziwie to, co przyrzeka: prawa fundamentalnego narodu niemieckiego"[24]. Charakter katalogu praw podstawowych miał więc odpowiadać myśleniu o narodzie (niemieckim) jako wspólnocie kulturowej i językowej, wspólnocie historii połączonej z państwem będącym jego politycznym uzewnętrznieniem, efektem specyficznej niemieckiej myśli ustrojowej.

---

[20] T. Nipperdey, *op. cit.*, s. 307.

[21] D. Langewiesche, *Reich, Nation und Staat in der Jüngeren Deutschen Geschichte*, „Historische Zeitschrift" 2014, vol. 254(1), s. 356.

[22] Mowa tu o autorze *Pieśni Niemiec* (*Das Deutschlandlied*), która zakładała, iż „po bratersku złączone" Niemcy sięgać będą „Od Mozy aż po Niemen / Od Adygi aż po Bełt". Zob. *Deutschlandlied, das Lied der Deutschen, die deutsche Nationalhymne von Hoffmann von Fallersleben aus dem Jahr 1841*, https://deutsche-schutzgebiete.de/wordpress/deutschlandlied (dostęp: 3.12.2021).

[23] D. Langewiesche, *op. cit.*, s. 357.

[24] G. Gozzi, *op. cit.*, s. 244.

Jak już wspomniano, w zjednoczonym państwie niemieckim mieli zamieszkiwać także przedstawiciele innych narodowości. Problem pojawia się już przy analizie pierwszego przepisu odnoszącego się do praw podstawowych, a więc § 130. Stanowił on, że prawa podstawowe stawały się automatycznie częścią porządku konstytucyjnego poszczególnych państw niemieckich, należąc się „narodowi niemieckiemu" (*dem Deutschen Volke*). Ów „naród niemiecki" składał się – zgodnie z § 131 – z obywateli „przynależnych do państw" (*Angehörigen der Staaten*) będących częściami składowymi Rzeszy Niemieckiej, którzy automatycznie stawali się obywatelami Rzeszy (§ 132). Innymi słowy, „Niemcem" (*Deutsch*) w rozumieniu praw podstawowych stawał się automatycznie „obywatel" każdego państwa niemieckiego – nawet ten, który nie spełniał kryterium językowego[25]. Z jednej strony posłużono się tu kryterium politycznym, z drugiej zaś same pojęcia „Niemiec" (*Deutsch*) i „naród niemiecki" (*Deutsches Volk*) miały przecież znaczenie etniczne[26]. Można więc przyjąć, że nie rozdzielono tu (a właściwie połączono) przynależności do narodu w sensie politycznym od przynależności do narodu w sensie etnicznym[27]. Owa niepewność i niejasność w definiowaniu pojęć odnoszących się do narodowości dobrze oddaje ducha połowy XIX w. w Niemczech. Był to bowiem dopiero okres kształtowania się niemieckiej tożsamości narodowej, której proces biegł równolegle ze zjednoczeniem politycznym.

Dotychczasowa analiza pozwala stwierdzić, że powyższe regulacje tworzone były i najlepiej by funkcjonowały w państwie jednolitym etnicznie, gdzie pojęcia narodu w sensie politycznym i etnicznym by się pokrywały. Taki wniosek potwierdza również wspomniane nacjonalistyczne podejście wśród frankfurckich deputowanych. Nie można jednak zapominać o tym, że wielu liberalnych i narodowo nastawionych polityków głosiło postulaty ochrony mniejszości etnicznych (mowa tu chociażby o Robercie von Mohlu)[28], przy czym ochrona ta miała swoje granice, które wyznaczały interesy Niemiec.

Podejście to dobrze obrazuje § 188 praw podstawowych. Zarówno jego treść, znaczenie, jak i umiejscowienie świadczy o przyjęciu zasady prymatu narodu niemieckiego i o braku całkowitego równouprawnienia innych. Przepis ten odnosił się do „niemówiących po niemiecku plemion narodowych Niemiec" (*nicht deutsch redenden Volksstämmen Deutschlands*). Innymi słowy, do tych grup, które z dzisiejszego punktu widzenia można by nazwać mniejszościami narodowymi.

---

[25] *Bericht des Verfassungs-Ausschusses*..., s. 687.

[26] O znaczeniu pojęcia *Volk* i w ogóle niewystępującego w Konstytucji Frankfurckiej pojęcia *Nation* zob. J.C. Bluntschli, *Allgemeine Staatslehre*, Stuttgart 1886, s. 86–111; A. Czubiński, *Rozwój poczucia narodowego i dążeń do zjednoczenia narodowego w krajach niemieckich w dobie kapitalizmu (1776–1945)*, [w:] *Pojęcia „Volk" i „Nation" w historii Niemiec*, red. A. Czubiński, Poznań 1980, s. 26.

[27] T. Nipperdey, *op. cit.*, s. 307–308.

[28] R. von Mohl, *Staatsrecht, Völkerrecht, Politik*, Bd. 2, Tübingen 1862, s. 346–347.

Gwarantował on tym społecznościom „ich narodowy rozwój" (*ihre volksthuemliche Entwickelung*). Pod tym pojęciem rozumiano „równouprawnienie języków" (*Gleichberechtigung der Sprachen*) na terenie ich występowania, co miało mieć zastosowanie w sprawach wiary, nauczania, administracji i wymiaru sprawiedliwości. Przepis ten zawiera gwarancje ogólne i jest dość niejasny. Sprawia to, że ocenę regulacji praw mniejszości narodowych w katalogu frankfurckim najlepiej można opisać słowem „ambiwalentna". Z jednej strony nie można odmówić dostrzeżenia samego faktu istnienia mniejszości narodowych i nadania im pewnego zakresu praw. Z drugiej strony należy zauważyć, że regulacja ta była mało precyzyjna i nie uwzględniała wszystkich ewentualnych sfer aktywności obywatela (np. życia gospodarczego). Sprawia to wrażenie potraktowania problemu mniejszości „po macoszemu". Dodatkowo wzmacnia je fakt, że paragraf ten był ostatni w katalogu praw podstawowych.

Powyżej wysnute wnioski dobrze oddają stosunek twórców katalogu frankfurckiego do praw mniejszości narodowych w przyszłej Rzeszy Niemieckiej. Prawa podstawowe miały również funkcję narodowotwórczą skierowaną do Niemców, o czym świadczą zwroty użyte w § 130–132. Ochrona mniejszości była przewidziana, lecz miała charakter „kadłubowy" i niedookreślony, co wprowadzało ewentualną sporą swobodę w ich stosowaniu. Nie było też mowy o jakiejkolwiek autonomii politycznej. Liberałowie niemieccy, mimo głoszenia haseł potrzeby nadania praw mniejszościom, byli więc pragmatykami. Patrząc na Monarchię Habsburgów, zdawali sobie sprawę, że państwo silne musi być możliwie jednolite narodowościowo. Świetnym przykładem na ambiwalentny stosunek do mniejszości etnicznych są poglądy Roberta von Mohla, który wprawdzie głosił prawo wszystkich narodów do samostanowienia, ale nie przeszkadzało mu to twierdzić, że nie można było dopuścić do utraty ani Wielkopolski, ani Alzacji i Lotaryngii, nawet za cenę przymusowej germanizacji i tępienia wszystkich przejawów nieposłuszeństwa, odpowiednio Polaków i Francuzów[29].

PRZEDE WSZYSTKIM WOLNOŚĆ I RÓWNOŚĆ, ZWYCIĘSTWO LIBERAŁÓW I BURŻUAZJI

Za najważniejszą część katalogu praw podstawowych należy uznać regulacje zamieszczone w § 133–158. Zawierała ona postanowienia, na których zależało najbardziej liberalnej burżuazji oraz jej przedstawicielom we Frankfurcie. Mowa

[29] Idem, *Das deutsche Reichsstaatsrecht, Rechtliche und politische Eröterungen*, Tübingen 1873, s. 125, 128. Nawet „hiperdemokrata" Gustav Struve, w swoim opartym na idei suwerenności ludu republikańskim projekcie konstytucji stwierdził: „W odniesieniu do Wielkiego Księstwa Poznańskiego i Okręgu Istria decyzje zostaną podjęte w przyszłości". Unikał więc jasnego opowiedzenia się nawet za autonomią obszarów, na których Niemcy stanowili mniejszość. Zob. G. Struve, *Die Grundrechte des deutschen Volkes*, Birsfelden 1848, s. 6.

tu o zniesieniu ograniczeń feudalnych oraz o wprowadzeniu „klasycznych" wolności i praw liberalnych. O nadrzędnym znaczeniu tych regulacji świadczy nie tylko ich duża ilość, lecz także drobiazgowość, szczególnie w porównaniu z przepisami dotyczącymi mniejszości etnicznych czy kwestii socjalnych. Wspomniany § 133 wprowadzał wolność poruszania się, gwarantując każdemu Niemcowi (w opisanym wyżej rozumieniu konstytucyjnym) prawo do swobodnego przemieszczania się oraz wyboru miejsca stałego zamieszkiwania w każdym miejscu (kraju) Rzeszy Niemieckiej. Należy powiązać z nim § 136, stanowiący, że sprawy dotyczące emigracji znajdowały się bezpośredniego „pod opieką" Rzeszy, czyli rządu centralnego. Pojedynczy kraj nie mógł ograniczać wolności emigracji. Zdaje się, że chodziło tu przede wszystkim o zapewnienie możliwości niezakłóconej emigracji zarobkowej mieszkańców gorzej rozwiniętych krajów (wschód Niemiec) do tych rozwiniętych lepiej (przede wszystkim Zagłębie Ruhry, cierpiące na niedobór siły roboczej).

Jednym z najważniejszych postulatów niemieckich liberałów była likwidacja mającej rodowód feudalny nierówności wobec prawa. Do najzagorzalszych zwolenników zniesienia szlachectwa i związanych z nim zależności w Parlamencie Frankfurckim należeli Constantin Rössler i Robert von Mohl (sam będący szlachcicem). W arystokracji widzieli oni jedynie klasową, dziedziczną kastę stojącą w opozycji do reszty obywateli[30]. Można więc powiedzieć, że frankfurcki katalog był katalogiem „równościowym". Znajduje to odzwierciedlenie w wielu jego szczegółowych regulacjach. Trzeba tu zwrócić uwagę przede wszystkim na § 137, według którego prawo nie zna różnic stanowych. Wszyscy Niemcy mieli być więc równi wobec prawa. Zniesiono stan szlachecki i wszelkie przywileje stanowe. Niezmiernie ważne, w tym z punktu widzenia starającej się dołączyć do elity państwa burżuazji, było też zniesienie ograniczeń stanowych w dostępie do urzędów publicznych.

Dla liberałów, oprócz równości, istotna była także wolność. Zasadę nienaruszalności jednostki wprowadzał § 138. Za wyjątkiem ujęcia na gorącym uczynku dokonania czynu zabronionego, zatrzymanie osoby mogło nastąpić jedynie na podstawie nakazu. Oprócz podejrzenia o ciężkie przestępstwa, zatrzymany musiał być wypuszczony po wpłaceniu kaucji lub poręczeniu. Niezgodne z prawem przypadki pozbawienia wolności rodziły po stronie państwa obowiązek odszkodowawczy. Za wyjątkiem jednostkowych norm prawa wojennego i morskiego, zniesiono również karę śmierci. Ponadto zlikwidowano relikt czasów feudalnych, czyli kary pręgierza, znakowania i kary mutylacyjne (§ 139). Fakt dyskusji oraz późniejsze zniesienie kary śmierci stanowią przykład tego, że w Parlamencie Frankfurckim, mimo ogólnie panującego pragmatyzmu, potrafiono jednak kierować się wartościami wyższymi. W zniesieniu kary śmierci nie chodziło więc

[30] H. Scholler, *Die Sozialen Grundrechte in der Paulskirche*, „Der Staat" 1974, vol. 13(1), s. 65.

jedynie o realizację popularnego społecznie postulatu. Autentycznie wierzono, że państwo nie może stać nad prawem jednostki do życia, powinno znajdować się z nim „na tym samym poziomie"[31]. W Konstytucji wprowadzone zostały również gwarancje nienaruszalności i poszanowania sfery prywatności jednostek: § 140 wprowadzał nienaruszalność mieszkania i enumeratywnie wymieniał sytuacje, w których dopuszczalne było jego przeszukanie[32], a § 142 gwarantował tajemnicę korespondencji, umożliwiając wprowadzenie jej ustawowych wyjątków w postępowaniu karnym i w przypadku wojny. Podobną regulację zawierał § 141, na mocy którego nie można było skonfiskować listów lub dokumentów, chyba że miało to miejsce podczas pojmania lub przeszukania domu lub na mocy odrębnego nakazu sądowego.

Oprócz praw gwarantujących jednostce szeroko rozumiane bezpieczeństwo sfery prywatnej, wolnej od nieuprawnionego wpływu państwa, frankfurcki katalog odnosił się także do funkcjonowania intelektualnego i duchowego. Jednym z głównych problemów społeczeństw państw niemieckich w czasie *Vormärzu* była cenzura, pieczętowana regulacjami Postanowień Karlsbadzkich i Wiedeńskiego Aktu Końcowego. Odpowiedź zawierał § 143 ustanawiający prawo każdego Niemca do wyrażania swoich myśli. Wprowadzał on stanowczy zakaz ograniczania wolności prasy pod jakimkolwiek względem i w jakikolwiek sposób. Co więcej, wszelkie dotyczące prasy czyny zabronione, które mogły być popełnione przez funkcjonariuszy publicznych, miały być sądzone przez sądy przysięgłych, a więc z udziałem czynnika społecznego.

W kontekście wcześniejszych wydarzeń niemieckiej historii, przede wszystkim reformacji i wojen religijnych, szczególnego znaczenia nabiera prawo do wolności religijnej i wolności przekonań. Gwarantował je § 144. Nikogo nie można było zmusić do ujawniania swojego światopoglądu religijnego. Każdy Niemiec miał również prawo do nieograniczonego publicznego wyznawania swojej religii. Oczywiście przepis ten nie zwalniał z ewentualnej odpowiedzialności za przestępstwa, które mogły być popełnione przy tych czynnościach (§ 145). Poza tym nikogo nie można było zmusić do wyznawania określonej religii (§ 148). Prawa podstawowe dotyczące wyznawania wiary cechował jednak prymat spraw państwowych nad sprawami religijnymi[33]. Przekonania i normy religijne nie mogły więc uzależniać i ograniczać korzystania z praw obywatelskich, tak samo jak

---

[31] M. Jäkel, *op. cit.*, s. 241.

[32] Wymagana była do tego podstawa prawna – nakaz lub bezpośrednie następstwo pościgu sprawcy przyłapanego na gorącym uczynku przez uprawnionego funkcjonariusza państwowego.

[33] Przykładem prymatu państwa nad związkami religijnymi był § 150 odnoszący się do spraw zawierania małżeństwa. Małżeństwo było z punktu widzenia prawa państwa ważne jedynie na podstawie aktu stanu cywilnego, a małżeństwo wyznaniowe mogło być zawarte dopiero po dopełnieniu procedury cywilnej. Również akta stanu cywilnego miały być prowadzone przez urzędy świeckie (§ 151).

nie mogły wpływać na wywiązywanie się z obywatelskich obowiązków (§ 146). Podobny charakter miał § 147, który wprowadzał autonomię związków religijnych w zarządzaniu swoimi sprawami wewnętrznymi. Musiały one jednak działać w ramach powszechnie obowiązujących ustaw. Co więcej, żaden związek nie mógł znajdować się w położeniu uprzywilejowanym względem innych. Państwo rezygnowało też z praktyki konieczności wyrażania zgody na istnienie związków religijnych. W odniesieniu do prawa wolności opinii warto wskazać na różnicę między liberałami a konserwatystami. Ci ostatni uważali, że człowiek ma jedynie prawo prawdy, natomiast ci pierwsi stali na stanowisku, że nikt nie ma na nią monopolu, dopuszczali również „prawo do nieprawdy" oraz – niczym John Stuart Mill – podnosili, iż prawda pojawia się w procesie dyskusji i ścierania się przeciwstawnych sobie poglądów. Wyrażanie opinii w sposób nieskrępowany było więc jednym z fundamentów nowego porządku społecznego opartego na opinii publicznej, a jego efektem była wolność prasy[34].

Kolejne regulacje odnosiły się do wolności nauki i nauczania, które były zagwarantowanie przez § 152. Świecki charakter edukacji potwierdzał § 153, oddający ją pod kontrolę i nadzór państwa oraz pozbawiający duchowieństwa wpływu na nią (z wyjątkiem nauczania religijnego). Na mocy § 154 każdy Niemiec mógł zakładać i prowadzić placówki nauki i wychowania, o ile posiadał ku temu odpowiednie kwalifikacje. Z kolei § 155 wprowadzał ciążący na rodzicach obowiązek edukacji dzieci, która miała być realizowana przez tzw. szkoły ludowe (*Volksschulen*). Co ważne, edukacja na najniższym poziomie oraz edukacja w niższych szkołach zawodowych (*niederen Gewerbeschulen*) miała być bezpłatna. Jedynie ubogim zapewniono dostęp do wszystkich publicznych instytucji nauczania (§ 157). Na mocy § 158 wprowadzona została wolność wyboru zawodu i kształcenia się w nim, co również należy uznać za element likwidacji systemu feudalnego.

W kontekście rozwoju ekonomicznego i rewolucji przemysłowej dla wykrystalizowanej już elity gospodarczej ważne było zabezpieczenie swoich interesów ekonomicznych[35]. W tym wypadku również chodziło o likwidację ograniczeń feudalnych. Nienaruszalność własności wprowadzał § 164. Po raz pierwszy w nowożytnej historii Niemiec pojawiła się w nim kategoria własności intelektualnej (*geistige Eigenthum*)[36]. Wywłaszczenie było dopuszczalne jedynie na podstawie ustawy, ze względu na dobro wspólne oraz za słusznym odszkodowaniem.

W kontekście ograniczeń feudalnych ważny był § 165, który wprowadzał swobodę właściciela w dysponowaniu jego gruntem. Warto jednak zwrócić uwagę, że we własności tzw. martwej ręki dopuszczano ograniczenia ustawowe

[34] T. Nipperdey, *op. cit.*, s. 291–292.
[35] *Ibidem*, s. 292.
[36] M. Jäkel, *op. cit.*, s. 242.

wprowadzane ze względu na dobro publiczne[37]. Na mocy § 166 zniesiono na zawsze wszelkiego rodzaju zależności wynikające z poddaństwa; § 167 likwidował wszystkie przywileje majątkowe wynikające z zależności feudalnych; § 169 zniósł przywileje polowania na cudzych gruntach, a § 170 – ordynacje rodowe; § 171 likwidował wszelkiego rodzaju zależności lenne, a § 172 – karę konfiskaty majątkowej. Na mocy § 173 gwarantowano brak uprzywilejowania w obciążeniu podatkowym poszczególnych „stanów" (*Staende*) kosztem drugich[38].

Jedną z najważniejszych cech katalogu praw podstawowych oraz tym, co stanowi o jego „elitarno-liberalnym" charakterze, był brak odpowiedzi na tzw. kwestię społeczną (*Soziale Frage*). Jeszcze w trakcie obrad Parlamentu Frankfurckiego jeden z bardziej „prospołecznie" nastawionych polityków i uczonych – Heinrich Ahrens – podnosił, że „powinno się zatroszczyć o klasy nieposiadające i pracujące"[39]. Środkiem do osiągnięcia tego celu miało być zniesienie podatków pośrednich, wprowadzenie progresji podatkowej i stworzenie państwowych instytucji pomocy. Tego rodzaju wnioski, wysuwane m.in. przez H. Ahrensa, zostały jednak odrzucone. Wobec tego w Konstytucji Frankfurckiej brakowało odniesień do problemów biednych i wykluczonych. Rzeszy Niemieckiej, jaka wyłoniła się z całości postanowień Konstytucji Frankfurckiej, z pewnością nie można więc nazwać „socjalną utopią". Regulacje tego rodzaju były szczątkowe, a zajmowanie się sprawami socjalnymi cedowano z poziomu centralnego na poziom krajowy. Z jednej strony było to efektem przekonania, że problemy tego rodzaju nie muszą być koniecznie uregulowane w konstytucji. Z drugiej strony był to efekt niedopuszczenia do głosu ludzi, którzy popieraliby tego rodzaju gwarancje. Opieka nad biednymi pozostała więc w gestii poszczególnych krajów. Nie przewidywano państwowego przeciwdziałania bezrobociu i nie wprowadzono regulacji dotyczących ochrony biednych czy pracy w fabrykach. Słuszne jest tu stwierdzenie Dietera Grimma, że o ile bardzo kompleksowo Katalog Frankfurcki gwarantował prawa wolnościowe, o tyle bardzo zapominał o potrzebach socjalnych[40].

AKTYWNY OBYWATEL W RELACJI Z PAŃSTWEM I INNYMI OBYWATELAMI

Jak już zauważono, najbardziej rozbudowany pod względem ilościowym i jakościowym był katalog praw podstawowych zawierających „klasyczne" i „apo-

[37] Tak zwana martwa ręka (*die Tote Hand*) oznaczała dobra niepodlegające dziedziczeniu, niezbywalne. Pojęcie odnosiło się przede wszystkim do majątków kościelnych, rzadziej zaś do majątków świeckich. Zob. B. Großfeld, *Zauber des Rechts*, Tübingen 1999, s. 264.

[38] Warto zwrócić uwagę, że w tej regulacji dalej posługiwano się słowem „stan", mającym rodowód feudalny.

[39] H. Scholler, *op. cit.*, s. 66.

[40] M. Stolleis, *op. cit.*, s. 203; D. Grimm, *op. cit.*, s. 197.

lityczne" wolności obywatelskie. Sytuacja wyglądała inaczej, jeżeli pod uwagę weźmie się prawa, które można nazwać „politycznymi". Katalog Frankfurcki nie zawierał znacznej ilości regulacji odnoszących się do współcześnie rozumianej aktywności politycznej obywateli. Regulacje tego rodzaju, nawet jeżeli występowały, nie miały tak jasnego i oczywistego charakteru jak np. uregulowania dotyczące własności prywatnej.

W tym miejscu należy wspomnieć o § 159, który gwarantował każdemu Niemcowi prawo do zwracania się (pojedynczo i w grupie) ze skargami i petycjami zarówno do funkcjonariuszy publicznych, jak i do parlamentów poszczególnych krajów oraz *Reichstagu*. Obywatel miał więc prawo do prowadzenia z władzą dialogu, zwracania jej uwagi na występowanie problemów oraz na potrzebę ich rozwiązania. Jednym z celów tej regulacji było przezwyciężenie kolejnej feudalnej patologii władzy, mianowicie oderwanie od znajomości potrzeb i problemów tzw. ludu. Ważne z punktu widzenia aktywności publicznej obywateli były § 161 i 162. Pierwszy z tych paragrafów gwarantował prawo do gromadzenia się w sposób pokojowy i bez broni, a drugi wprowadzał nieograniczone prawo do tworzenia stowarzyszeń różnego rodzaju (również politycznych). Prawo do organizowania się obywateli w wolne stowarzyszenia miało zapewnić społeczeństwu, uwolnionemu już z feudalnych ograniczeń, nowe formy podejmowania wspólnych działań. Chodziło tu także o przezwyciężenie tzw. atomizmu społecznego, czyli o stworzenie prawdziwej wspólnoty składającej się z jednostek mających realne poczucie bycia jej częścią[41].

Wymiar polityczny, ale odnoszący się jedynie pośrednio do sytuacji obywateli, zawierały prawa podstawowe dotyczące zasad organizacji ustrojowej gmin oraz państw niemieckich. Zgodnie z § 184 ustrój każdej gminy miał opierać się na zasadzie wyboru władz („zwierzchników", *Vorsteher*) i przedstawicieli, samodzielnym zarządzaniu swymi sprawami pod regulowanym ustawowo nadzorem państwa oraz jawności działania instytucji i spraw budżetowych. Normy podobnego znaczenia zawierały § 186 i 187. Odnosiły się one jednak do poszczególnych państw mającej powstać Rzeszy. Pierwszy z tych paragrafów wprowadzał wymóg istnienia w ustroju każdego państwa niemieckiego organu przedstawicielskiego, przed którym odpowiedzialność ponosiliby poszczególni ministrowie[42].

---

[41] T. Nipperdey, *op. cit.*, s. 91–292; T. Pierson, *Übungshausarbeit Schwerpunktbereich Rechts- und Verfassungsgeschichte Assoziationsfreiheit und Rechtsfähigkeit des Vereins*, „Jura" 2011, vol. 33(6), s. 477. Jednym z najgorętszych zwolenników wprowadzenia wolności do stowarzyszania się był prekursor teorii spółdzielczości Georg Beseler.

[42] Postulat „odpowiedzialności ministerialnej" (*Ministerverantwortlichkeit*) również był jednym z głównych dążeń ruchu liberalnego. Chodziło tu o zapewnienie możliwości ponoszenia odpowiedzialności politycznej przez poszczególnych ministrów przed organem reprezentacyjnym w miejsce „nietykalnych" monarchów. Zob. D. Willoweit, *op. cit.*, s. 281–282. Jednym z orędowników wprowadzenia tej instytucji był Robert von Mohl. Zob. więcej: R. von Mohl, *Die*

Na mocy § 187 organ przedstawicielski miał mieć decydujący głos w procesie ustawodawczym, nakładaniu podatków i decydowaniu o budżecie danego kraju oraz miał dysponować inicjatywą ustawodawczą. Również te regulacje, szczególnie w kontekście zapewnienia organu przedstawicielskiego, realizowały postulaty dominujących we Frankfurcie liberałów.

Jedną z najważniejszych „politycznych" kwestii, która – co znamienne – nie doczekała się regulacji w Konstytucji, było prawo wyborcze. Nie będzie błędem stwierdzenie, że osoby, które kształtowały Katalog Frankfurcki, na pewno nie były demokratami. Innymi słowy, niemieccy liberałowie byli w przeważającej mierze przeciwnikami powszechnego prawa wyborczego[43]. Do momentu, w którym nie zaszkodziłoby to partykularnym interesom reprezentowanej przez nich grupy społecznej, opowiadali się za równością obywateli. Bez wątpienia sprzeciwiali się podziałom stanowym, ale obawiali się oddania zbyt dużej władzy w ręce ludu. Mowa tu przede wszystkim o osobach nieposiadających majątku, miejskiej biedocie i tworzącym się proletariacie. Opowiadali się więc za reprezentacją narodu przez wykształconą, mającą być odporną na demagogię elitę, co miało zapewnić ochronę przed podejmowaniem złych decyzji[44]. Widać tu wyraźnie, jak bardzo liberałowie i szeroko rozumiana burżuazja nie chcieli dzielić się władzą z innymi grupami społecznymi. Obawiali się wręcz (np. K.T. Welcker), że oddanie zbyt dużej władzy w ręce ludu zagrozi wolnościom wprowadzanym przez katalog praw podstawowych. Stąd pojawiły się w łonie sił liberalnych idee cenzusu opartego na pojęciu tzw. samodzielności (*Selbstständigkeit*). Mogła ona wynikać z faktu posiadania ziemi, płacenia odpowiedniej kwoty podatków czy sprawowania funkcji urzędniczej. Nierzadkie były również postulaty wyborów pośrednich[45]. Powyższe uwagi potwierdza fakt, że problem praw wyborczych został przez katalog praw podstawowych oraz przez całą Konstytucję po prostu pominięty. Kwestię wyborów regulował jedynie § 94, odnoszący się do okresu, na jaki mieli być wybrani przedstawiciele do Izby Ludowej (niższej) *Reichstagu*. Procedura wyboru miała być już jednak określona w ustawie Rzeszy[46].

W odniesieniu do funkcjonowania obywatela w państwie katalog praw podstawowych regulował również sprawy sądownictwa. I te postanowienia miały

---

Verantwortlichkeit der Minister in Einherrschaften mit Volksvertretung, rechtlich, politisch und geschichtlich entwickelt, Tübingen 1837, s. 3–28.

[43] Wyjątkiem może być tu Karl von Rotteck, warto jednak pamiętać, że zmarł on przed powołaniem Parlamentu Frankfurckiego.

[44] D.J. Mattheisen, *op. cit.*, s. 189; T. Nipperdey, *op. cit.*, s. 292–294. Swoistym potwierdzeniem niesłuszności tego poglądu mogą być negatywne oceny dotyczące chaotycznego sposobu obradowania i ogólnego funkcjonowania Parlamentu Frankfurckiego. Zob. więcej: T. Paluszyński, *op. cit.*, s. 201.

[45] T. Nipperdey, *op. cit.*, s. 294.

[46] W. Gagel, *Die Wahlrechtsfrage in der Geschichte der deutschen liberalen Parteien 1848–1918*, Düsseldorf 1958, s. 7–11.

silnie antyfeudalny charakter. Na mocy § 174 władza sądzenia miała swoje umocowanie jedynie w państwie, zniesiono wszelkiego rodzaju sądownictwo patrymonialne. Zlikwidowano też tzw. sądownictwo ministerialne (*Ministerialjustiz*) oraz sądy wyjątkowe (§ 175). Konsekwencją wprowadzenia równości obywateli przed prawem było zniesienie w § 176 wszelkiego rodzaju przywilejów stanowych przed organami władzy sądowniczej. Z kolei § 177 wprowadzał gwarancje dla sędziów odnośnie do wykonywania zawodu oraz niezależności. Jawność i ustność postępowania sądowego wprowadzał § 178, a § 179 – stosowanie procesu skargowego w sprawach karnych. Zrealizowano też jeden z głównych postulatów liberałów, czyli wprowadzenie sądów przysięgłych (*Schwurgerichte*). Miały one orzekać w cięższych sprawach karnych i we wszystkich sprawach dotyczących przestępstw politycznych. Mimo że Konstytucja nie wprowadziła zasady podziału władzy, to w § 181 stanowiła, iż wymiar sprawiedliwości oraz administracja państwa (a więc władza wykonawcza) miały być od siebie oddzielone oraz niezależne. Poza tym § 182 pozbawiał administrację funkcji sądowniczych. Wskazane regulacje stanowiły więc ramy dla funkcjonowania jednolitego wymiaru sprawiedliwości sprawowanego przez niezależnych sędziów, orzekających w imieniu państwa. Odchodzono od pozostałości postępowań inkwizycyjnych. Obywatela cechowała pozycja podmiotowa także przed sądem[47].

PODSUMOWANIE

Wydarzenia Wiosny Ludów, nazwane przez Michaela Stolleisa „ikonicznymi", wniosły do niemieckiej historii myśli politycznej i prawnej istotny oraz obszerny „bagaż"[48]. Jednym z jego wymiarów jest uchwalony we Frankfurcie katalog praw podstawowych. Był on czymś więcej niż wprowadzeniem prawnych gwarancji praw obywatelskich. Jak dowiedziono, jego liberalni twórcy – porównując go z angielską *Magna Charta* – chcieli, aby pełnił także funkcję narodowotwórczą. Miało być to zatem jednocześnie zjawisko biorące udział w niemieckim zjednoczeniu narodowym, będące źródłem tożsamości politycznej również dla przyszłych pokoleń.

Katalog Frankfurcki został utworzony w warunkach dominacji politycznego pragmatyzmu. Jego normy odzwierciedlały dążenia reprezentowanej przez liberałów miejskiej burżuazji i miały zabezpieczać przede wszystkim jej interesy. Stąd dominowały w nim regulacje natury wolnościowej, których zadaniem była likwidacja ograniczeń charakterystycznych dla systemów feudalno-arystokratycznych i odejście od *ancien régime'u*. Brak w nim natomiast realizacji postulatów natury socjalnej, ważnych dla tworzącego się proletariatu. Nie zawie-

[47] T. Nipperdey, *op. cit.*, s. 296–297.

[48] M. Stolleis, *op. cit.*, s. 199.

rał też rozbudowanych praw politycznych, umożliwiających szerokim masom uczestniczenie w procesach wykonywania władzy w państwie. O pragmatyzmie postanowień katalogu świadczyło również unikanie wzniosłych i ogólnych deklaracji ideowych oraz podejście do kwestii mniejszości narodowych. Frankfurckie prawa podstawowe stworzone były przede wszystkim dla Niemców i ich zjednoczonego państwa, czego dowodzi m.in. konstytucyjny sposób definiowania pojęcia „naród niemiecki". Stąd regulacje odnoszące się do ochrony mniejszości etnicznych były w nim szczątkowe i niewystarczające. Katalog praw podstawowych poniósł klęskę, ponieważ Frankfurcka Konstytucja nie weszła w życie. Nie przekreśla to jednak jego dużego znaczenia dla niemieckiej tożsamości konstytucyjnej. Był to pierwszy tego rodzaju akt normatywny wprowadzający tak szeroki zakres wolności i praw obywatelskich (następny podobny katalog uchwalono dopiero w Konstytucji Republiki Weimarskiej). Nie można jednak zapomnieć, że katalog ten nie uwzględniał interesów ogółu społeczeństwa. Stworzyli go bowiem politycy liberalni, reprezentujący w pierwszym rzędzie interesy niemieckiej burżuazji.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

Bericht des Verfassungsausschusses der konstituirenden Nationalversammlung über die Grundrechte des deutschen Volks, [w:] *Stenographischer Bericht Über die Verhandlungen der deutschen constituirenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main*, hrsg. v. F. Wigrand, Bd. 1, Frankfurt am Main 1848.

Birtsch G., *Gemäßigter Liberalismus und Grundrechte. Zur Traditionsbestimmtheit des deutschen Liberalismus von 1848/49*, [w:] *Liberalismus in der Gesellschaft des deutschen Vormärz*, hrsg. v. W. Schieder, Göttingen 1983.

Bluntschli J.C., *Allgemeine Staatslehre*, Stuttgart 1886.

Bosiacki A., *Z zagadnień koncepcji państwa prawnego w myśli niemieckiej XIX w.*, [w:] *Pro bono Reipublicae. Księga jubileuszowa Profesora Michała Pietrzaka*, red. P. Borecki, A. Czohara, T.J. Zieliński, Warszawa 2009.

Cancik P., *Selbst ist das Volk? – der Ruf nach „Volkstümlichkeit der Verwaltung" in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, „Der Staat" 2004, vol. 43, Nr. 2.

Czapliński W., Galos A., Korta W., *Historia Niemiec*, Wrocław 1990.

Czubiński A., *Rozwój poczucia narodowego i dążeń do zjednoczenia narodowego w krajach niemieckich w dobie kapitalizmu (1776–1945)*, [w:] *Pojęcia „Volk" i „Nation" w historii Niemiec*, red. A. Czubiński, Poznań 1980.

Fichte J.G., *Reden an die deutsche Nation*, Berlin 1808.

Gagel W., *Die Wahlrechtsfrage in der Geschichte der deutschen liberalen Parteien 1848–1918*, Düsseldorf 1958.

Gozzi G., *Rechtsstaat and individual rights in German constitutional theory*, [w:] *The Rule of Law History, Theory and Criticism*, eds. P. Costa, D. Zolo, Dordrecht 2007, **DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-4020-5745-8_5**.

Grimm D., *Deutsche Verfassungsgeschichte 1776–1866. Vom Beginn des modernen Verfassungsstaats bis zur Auflösung des Deutschen Bundes*, Frankfurt am Main 1988.

Großfeld B., *Zauber des Rechts*, Tübingen 1999.

Hamerow T.S., *Restoration, Revolution, Reaction: Economics and Politics in Germany, 1815–1871*, Princeton 1958, **DOI: https://doi.org/10.1515/9781400882755**.

Haratsch A., *Die Geschichte der Menschenrechte*, Potsdam 2010.

Jäkel M., *Die »Paulskirchenverfassung« der Frankfurter Nationalversammlung. Umstände und Grundzüge ihrer Entstehung, Inhalte und historischen Bedeutung*, „Jura" 2019, vol. 41(3), **DOI: https://doi.org/10.1515/jura-2018-2052**.

Langewiesche D., *Reich, Nation und Staat in der Jüngeren Deutschen Geschichte*, „Historische Zeitschrift" 2014, vol. 254(1), **DOI: https://doi.org/10.1524/hzhz.1992.254.jg.341**.

Łuszczyńska M., Łuszczyński A., *Autorytarne prawa naturalne? Kilka uwag o negatywnym potencjalne pozytywnych idei*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem" 2017, vol. 39(2), **DOI: https://doi.org/10.19195/2300-7249.39.2.1**.

Maciąg Z.A., *Kształtowanie zasad państwa demokratycznego, prawnego i socjalnego w Niemczech (do 1949 r.)*, Białystok 1998.

Mattheisen D.J., *1848: Theory and Practice of the German juste milieu*, "Review of Politics" 1973, vol. 35(2), **DOI: https://doi.org/10.1017/S0034670500043576**.

Mohl R. von, *Das deutsche Reichsstaatsrecht, Rechtliche und politische Eröterungen*, Tübingen 1873.

Mohl R. von, *Die Verantwortlichkeit der Minister in Einherrschaften mit Volksvertretung, rechtlich, politisch und geschichtlich entwickelt*, Tübingen 1837.

Mohl R. von, *Staatsrecht, Völkerrecht, Politik*, Bd. 2, Tübingen 1862.

Nipperdey T., *Deutsche Geschichte 1800–1866. Bürgerwelt und stärker Staat*, München 1991, **DOI: https://doi.org/10.17104/9783406704642**.

Paluszyński T., *Historia Niemiec i państw niemieckich zarys dziejów politycznych*, Poznań 2006.

Pierson T., *Übungshausarbeit Schwerpunktbereich Rechts- und Verfassungsgeschichte Assoziationsfreiheit und Rechtsfähigkeit des Vereins*, „Jura" 2011, vol. 33(6), **DOI: https://doi.org/10.1515/jura.2011.089**.

Scholler H., *Die Sozialen Grundrechte in der Paulskirche*, „Der Staat" 1974, vol. 13(1).

Stolleis M., *1848 – Ein Knotenpunkt der europäischen Geschichte*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego" 2000, nr 5, **DOI: https://doi.org/10.18778/7171-360-6.20**.

Struve G., *Die Grundrechte des deutschen Volkes*, Birsfelden 1848.

Struve G., Heinzen K., *Die Schilderung der deutschen Republikaner im April 1848*, Straßburg 1848.

Willoweit D., *Deutsche Verfassungsgeschichte. Von Frankenreich bis zur Wiedervereinigung Deutschlands*, München 2005.

Winkler H.A., *Długa droga na Zachód. Dzieje Niemiec 1806–1933*, Wrocław 2007.

Zmierczak M., *Kształtowanie się koncepcji państwa prawnego (na przykładzie niemieckiej myśli polityczno-prawnej)*, [w:] *Demokratyczne państwo prawne*, red. H. Rot, Wrocław 1994.

NETOGRAFIA

Deutschlandlied, das Lied der Deutschen, die deutsche Nationalhymne von Hoffmann von Fallersleben aus dem Jahr 1841, https://deutsche-schutzgebiete.de/wordpress/deutschlandlied (dostęp: 3.12.2021).

Verfassung des deutschen Reiches vom 28. März 1849, http://www.verfassungen.de/de06-66/verfassung48-i.htm (dostęp: 3.12.2021).

ABSTRACT

The Spring of Nations in Germany is one of the most turbulent periods in the history of the German state and nation. It was characterized by social aspirations to both abolish the old feudal and aristocratic regime and to replace them with a reformed and liberal constitutional system. This ar-

ticle refers to one of the examples of these strivings, which is the introduction of the universal basic rights catalogue during the Frankfurt National Assembly. The main task of these regulations was an implementation of civil liberties into the legal order of unifying Germany. The article proves that these regulations reflected the views and aspirations of the then German bourgeoisie and political liberals regarding the citizen's position in the state. The article was divided into four parts. Firstly, it analyzes the political and social conditions in mid-19th-century Germany. It particularly refers to the liberal party formation process and the postulates formulated by these circles. The next section discusses the problem of defining the notion of nation and the need for its political unification. In the next part, the article analyzes the "classic" liberal rights forming the most important and largest part of the basic rights catalogue. In the end, the article discusses the question of citizens' political rights and activities as well as their relations with the state.

Keywords: basic rights; Spring of Nations; Germany; civil liberties; citizen

ABSTRAKT

Wiosna Ludów w Niemczech to jeden z najbardziej burzliwych okresów w historii państwa i narodu niemieckiego. Charakteryzowały ją społeczne dążenia do zniesienia starych feudalno-arystokratycznych zasad ustrojowych oraz do zastąpienia ich zreformowanym i wolnościowym systemem konstytucyjnym. Niniejszy artykuł odnosi się do jednego z wymiarów tych dążeń, czyli uchwalenia powszechnego katalogu praw podstawowych podczas obrad Frankfurckiego Zgromadzenia Narodowego. Zadaniem tych przepisów było wprowadzenie do porządku prawnego jednoczących się Niemiec gwarancji wolności obywatelskich. W opracowaniu dowiedziono, że uregulowania te stanowiły odbicie poglądów i dążeń politycznych ówczesnej niemieckiej burżuazji i środowiska liberałów w odniesieniu do pozycji jednostki (obywatela) w państwie. Artykuł został podzielony na cztery zasadnicze części. W pierwszej części omówiono warunki polityczne i społeczne Niemiec połowy XIX w. Uwagę zwrócono tu na proces powstawania środowiska liberałów oraz na wysuwane przez nie postulaty. Następnie odniesiono się do problemu pojmowania narodu i potrzeby jego politycznego zjednoczenia. W kolejnej części skupiono się na analizie „klasycznych" wolności i praw liberalnych stanowiących najważniejszą i najbardziej obszerną część katalogu praw podstawowych. Artykuł kończy omówienie problematyki regulacji aktywności i praw politycznych obywateli oraz ich relacji z państwem.

Słowa kluczowe: prawa podstawowe; Wiosna Ludów; Niemcy; wolności obywatelskie; obywatel